

DANNELSE

LENE ANDERSEN

**AT BLIVE
ET STØRRE
MENNESKE**

NORDIC
BILDUNG

Report to the Club of Rome

DANNELSE

AT BLIVE ET STØRRE MENNESKE

af
Lene Andersen

**NORDIC
BILDUNG**

Dannelse – At blive et større menneske

© Lene Rachel Andersen & Nordic Bildung, 2020

www.nordicbildung.org

ISBN: 978-87-93791-09-1

E-bog ISBN: 978-87-93791-11-4

Design: Ulla Holger, Petit Bureau, og Lene Rachel Andersen

Tryk: Scandinavian Book

English version ISBN: 978-87-93791-08-4

English e-book ISBN: 978-87-93791-10-7

Forord fra Romklubben	7
Sammenfatning	9
Forfatterens forord: Menneskeheden ved en korsvej	11
Åndrighed: Hvad gør livet meningsfuldt	15
Om Bildung	18
Om bogen og vores muligheder	18
Dannelse og følelsesmæssig udvikling: Filosofi vs. psykologi	21
Psykologi og ego-udvikling	22
Epistemologi	32
Dannelse og de tyske filosoffer	33
Sammenligning mellem udviklingspsykologi og dannelse	55
Lag af dannelse og ego-udvikling	59
Folkedannelsen og Norden: Det danske forår	61
Folkeoplysning i Danmark	62
Nordisk folkeoplysning	79
Tre faser af Nordisk folkeoplysning	80
Mere og bedre dannelse: En ny forståelsesramme	83
Kulturelle koder og samfundsmæssig transformation	83
Frihed og ansvar	89
Nationalisme, patriotisme og nationalchauvinisme	93
Tilhørscirkler	106
Dannelsesrosen	116
Anstød	128
Hvordan dannelse og mangel på dannelse ser ud	130
Fremtidsdannelse: Forslag og et større perspektiv	139
Hvordan føles dannelse?	140
Metamoderne uddannelse og dannelse	142
Metamoderne formel uddannelse	143
Folkedannelse 3.0	148
Den bedste investering er i mennesker	155
Samfundet som en rosenhave	158
Kilder	166

FORORD FRA ROMKLUBBEN

Publikationen *Dannelse – At blive et større menneske* af Lene Rachel Andersen er blevet godkendt som en Rapport til Romklubben. Bogen er en eftertænksom og tankevækkende guide, der kan sætte menneskeheden i stand til atter at fokusere på det, som er vigtigt, og at forstå livslang læring, uddannelse og tænkning som en forenende kraft. Den er rig på sammenligninger mellem udviklingspsykologiens faser og dannelsesbegrebet set som et komplekst samspil mellem individuel udvikling, læring og kollektiv kultur. Vigtigt er, at bogen har et regionalt, europæisk narrativ, men en global ambition.

Dannelse bliver her præsenteret som et værktøj til personlig udvikling frem mod et stadie af autonomi, som gør den enkelte i stand til at fungere som en selvstændig ansvarlig borger, der kan udtrykke unik individualitet inden for et fælles kulturelt sæt af værdier. Lene Rachel Andersen tager et dristigt skridt, når hun foreslår konceptet Dannelsesrosen som det, der kan repræsentere forening i mangfoldigheden og indlejre menneskeheden i den natur, som vi alle er en del af.

En bedre forståelse af dannelsens magt som en forenende kraft er essentiel, i takt med at menneskeheden træder ud af covid-19, og i takt med at vi har brug for at opbygge større robusthed og solidaritet i samfundsudviklingen, når vi forbereder os til fremtidige pandemier og kriser. Koncepterne Dannelse, Tilhørscirkler og Dannelsesrosen fremmer muligheden for en ny slags national identitet, som er fokuseret på en holistisk tilgang til 'selv', 'folk' og 'fællesskab'. En identitet, der er bygget op omkring omsorgsfuld stolthed i forhold til det at høre til, som accepterer alle kulturer og tankesæt i stedet for den nuværende version af ekstremistisk nationalisme eller populisme.

Dannelse – At blive et større menneske har stor relevans for alle, der tænker seriøst over vidensdeling, uddannelse og livslang læring som en forankring af helhedsorienteret økonomisk og politisk udvikling på lokalt, nationalt og globalt niveau.

Rapporter til Romklubben repræsenterer ikke nødvendigvis Romklubbens holdning som organisation eller alle medlemmers holdning. Godkendelsen som Rapport til Romklubben indikerer, at Romklubben værdsætter og fremmer publikationen som et vigtigt intellektuelt bidrag.

Sandrine Dixson-Declève
Co-President, Romklubben

Mamphela Ramphela
Co-President, Romklubben

SAMMENFATNING

Dannelse er moralsk og følelsesmæssig modenhed. Dannelse er også at have den uddannelse og viden, som gør, at man kan trives i sit samfund; dannelse er at være dybt integreret i kulturen og samfundet, samtidig med at man har autonomi. Dannelse er altid personlig og unik.

Dannelsesbegrebet forstået som en sekulær form for indre udvikling blev skabt af tyske filosoffer fra og med 1770'erne, og dannelse blev derefter populært i borgerskabet.

I Danmark indså Grundtvig, at dannelse også var nødvendig for bønderne, og han opfandt idéen om folkehøjskolerne. Det blev dog Christen Kold, der for alvor fandt ud af, hvordan man underviser, så det bliver til dannelse, også for bønderkarle og -piger. Kold læste historier for dem og lod dem stille spørgsmål. Når først han havde fanget deres opmærksomhed, kunne han give dem kundskab og diskutere nye landbrugsteknikker, videnskab, filosofi, historie, religion, litteratur, kunst, økonomi og politik.

Norge, Sverige og Finland kopierede folkehøjskolerne fra 1860'erne. Omkring 1900 havde så mange unge været på højskole og fået forbedret deres viden og tænkning, at Norden havde udviklet sig fra at være blandt de fattigste lande i Europa til at være blandt de rigeste. Denne udvikling og den dannelse, der bar den, betød også, at Norden gik fredeligt gennem overgangen fra feudale landbrugssamfund til moderne, demokratiske, industrialiserede nationalstater.

Nu står vi ansigt til ansigt med nye udfordringer fra digitalisering, globalisering, pandemi og miljøforandringer, og vi har brug for en dannelse, der matcher det 21. århundrede. Bogens sidste del filosoferer over, hvordan en sådan kan se ud.

FORFATTERENS FORORD

Menneskeheden ved en korsvej

Atman er Sanskrit og betyder ånd, selv eller sjæl, og det betyder også at ånde. *Atmen* er *at ånde* på tysk. Forbindelsen mellem de to ord er ikke tilfældig: Begge ord har den samme indoeuropæiske rod. Det har også de danske ord ånde og ånd, for dansk er et indoeuropæisk sprog og et germansk sprog.

Det hebraiske ord *ruach* betyder vind, ånde og ånd, og når Bibelen begynder med at fortælle, at Guds ånd svævede over vandene, så er det *ruach*. Senere i Bibelen betyder *ruach* den individuelle menneskelige sjæl, bevidsthed eller sind; det, som har en højere bevidsthed end blot instinkterne, og som kan reflektere og tjene Gud.

Det er måske ikke så mærkeligt, at ånde, ånd og bevidsthed er forbundne begreber i de spirituelle traditioner og vore sprogs rødder, for det er trods alt vores bevidsthed og livet selv, der forsvinder, når ånde-drættet ophører.

Det er dog en djævelsk ironi, at det netop er gennem vores ånde-drag, at menneskeheden nu er forbundet. Ikke gennem vores åndrighed og visdom, men gennem en virus. Ikke gennem livet, men gennem en risiko for døden.

Mens vi skabte teknologier og økonomiske infrastrukturer, som forbandt os kloden rundt, glemte vi at opgradere vores forståelse, vores bevidsthed, vores ansvarsfølelse og vores samvittighed. Vi glemte at studere, lære og undervise alle i det, som er kernen, og i det, som er forkan-ten af menneskets viden og erkendelse. Vi glemte at tænke, vi glemte at forstå os selv som forbundne hele kloden rundt, og vi glemte at beskytte

livet. Vi glemte også at se os selv som en del af naturen og at være ydmyge over for de åndstraditioner, der – hvor forskellige de end er – alle fortæller os, at vi skal tage imod Jordens ressourcer med ydmyghed og respekt. Vi var dårlige tjenerer på den Jord, vi har arvet – dårlige havemænd.

Tilstrækkelig viden til at forstå sine omstændigheder, den følelsesmæssige modenhed til at handle passende i tide og den kulturelle ballast til at kunne udtrykke hvordan og hvorfor er alt sammen samlet i ét ord: dannelse.

For at kunne løse de eksistentielle kriser, vi står overfor som art, eksempelvis klimaforandringer, masseudryddelse af arter, overvågningskapitalisme, kunstig intelligens (AI), terrorisme, en nærmest eksploderende ulighed og økonomiske kollaps – samt pandemier som covid-19 – så har vi brug for dannelse. Vi har brug for dannelse i globale proportioner, og vi har brug for den meget hurtigt.

Vi er den første generation, som ser en global katastrofe udfolde sig i løbet af måneder, og vi er vidner til den i *real time*. Vi er også den sidste generation, som kan hævde, at vi ikke vidste bedre. Vi er desuden generationen, som kommer til at definere al menneskelig fremtid: Det er vores politiske og teknologiske valg, der definerer fremtidens klima, fremtidens natur og de kommende generationers teknologiske infrastruktur. Vi har deres livskvalitet, deres velstand og deres frihed i vores hænder. Det er vores ansvar. Hvis vi vælger at implementere konstant overvågning overalt for at regulere folks adfærd, så vil vi have tvunget det ned over alle kommende generationer; hvis vi vælger ikke at implementere konstant overvågning, så har vi givet kommende generationer samme frihed, ansvar og valg: at berøve fremtidige generationer deres frihed eller ej. Det samme gælder naturen: Hvis vi ødelægger den, så giver vi en planet videre, som er lagt øde hen; hvis vi tager hånd om den og redder den, så giver vi ansvaret videre.

I stedet for at frarøve alle deres frihed og ansvar samt en grøn planet kan vi blive voksne. Vi kan se os selv som en integreret del af naturen, og vi kan tage ansvar. Vi kan dyrke dannelsen.

For at forklare, hvad dannelse er, og for at foreslå en vej til en klogere og grøn planet har denne bog fem dele:

- Åndrighed; hvad gør livet meningsfuldt?
- Mening, dannelse, følelsesmæssig udvikling og det samfund, hvori det sker.
- Hvordan Danmark gjorde dannelse til folkedannelse og folkeoplysning, ændrede landet og formede resten af Norden.
- Mere og bedre dannelse samt en ny forståelse af fortiden: Hvad var det egentlig Danmark gjorde, og hvordan kan dannelse blive konkret og håndterbar i det 21. århundrede?
- Nogle personlige refleksioner omkring dannelse og dannelse i fremtiden.

Dannelse er et fænomen, der er vanskeligt at definere, og jeg regner ikke med, at bogen her kan fungere som en manual til bedre eller mere dannelse. Men jeg håber, at bogen vil skabe bedre samtaler om, hvordan vi som mennesker kan skabe bedre uddannelse og dannelse, og hvordan vi i langt højere grad kan udvide og udvikle vores åndsliv sammen. Både som individer og som fællesskaber.

Bogen er skrevet til alle, der bekymrer sig om menneskehedens fremtid og planetens velbefindende. Jeg skriver til både politikere og den nysgerrige, samvittighedsfulde borger, og jeg har bestræbt mig på at bruge et tilgængeligt sprog, også selvom jeg ofte kommer til at bruge abstrakte og akademiske begreber. Hvis vi skal løse de enorme problemer, som menneskeheden står overfor, nytter det ikke at skrive én slags bøger til akademikerne og andre bøger til alle andre. Vi er nødt til at kunne læse de samme ting, hvis vi skal have meningsfulde samtaler med hinanden. Når vi står over for så stort et paradigmeskift, som er nødvendigt, hvis vi skal overdrage en beboelig planet til vores børn og børnebørn, så er vi nødt til at have nogle fælles referencer.¹

Der er ingen grund til at skjule, at denne bog er skrevet fra et europæisk perspektiv, men jeg har gjort, hvad jeg kunne for ikke at gøre bo-

¹ Apropos referencer: For at øge læsbarheden er fodnoter og referencer holdt på et absolut minimum. Der er en litteraturliste bagest i bogen, og eftersom den første halvdel af bogen i høj grad er baseret på *The Nordic Secret - A European Story of Beauty and Freedom* (Andersen & Björkman, Fri Tanke, 2017), er der en kildeamling online, som er ordnet efter emner, og som kan ses på denne bogs hjemmeside her: <https://www.nordicsecret.org/sources-by-chapter/>

gen for eurocentrisk. På den anden side: Eftersom bogens emne opstod i Europa, er det vanskeligt at undgå.

Jeg skriver naturligvis også fra et dansk perspektiv. Jeg er dansk og er født og opvokset i Danmark. Men da jeg var sidst i 20'erne, rejste jeg til USA adskillige gange. Jeg rejste derover som dansker og kom hjem som europæer. Der er aspekter af Danmark, som jeg kan hade så inderligt, at jeg nogle gange har lyst til at stille mig op og skringe. Vores dyrkelse af middelmådigheden eksempelvis. For slet ikke at tale om den evindelige hygge, som er en langsom måde at dø på uden at leve først.

På den anden side må jeg jo indrømme, at Danmark på mange områder virkelig har regnet den ud. Der er en grund til, at vi er så forbandet lykkelige. Grunden er: dannelse.

Tak

Især to personer har bidraget til denne bog: Min kollega Tomas Björkman, som jeg skrev *The Nordic Secret – A European Story of Beauty and Freedom* (Fri Tanke, 2017) sammen med; mange af den bogs centrale pointer er også med i bogen her. Min kollega, Mette Hvid Brockmann, som jeg arbejder sammen med hver dag i tænketanken Nordic Bildung, og som også er min redaktør. Der er ingen grund til at blive sentimental, men jeg kunne ikke have skrevet denne bog uden jeres bidrag.

Derudover har jeg fået virkelig god og brugbar feedback fra Stefan Bergheim, Sturla Bjerkaker, Bo Heimann, Gregg Henriques, Christer Nylander, Zak Stein, Ane Storgaard og Ernst von Weizäcker. Tusind tak til jer alle.

*Lene Andersen,
København, maj 2020*

Til eftertanke

Hvornår fik du sidst nogen til at vokse?

Hvordan følte det?

ÅNDRIGHED

Hvad gør livet meningsfuldt?

Hvorfor er vi her?

Og nu, hvor vi er her, hvad skal vi så stille op med det?

Det første spørgsmål har optaget mennesker sandsynligvis lige så længe, som vi har eksisteret. Alle kulturer på kloden, inklusive de mindste og mindst teknologisk avancerede jæger-samler-stammer, har skabelsesmyter, som forklarer, hvordan verden blev skabt og hvorfor. Det andet spørgsmål er ret nyt, for gennem størstedelen af menneskehedens historie har kampen for overlevelse optaget stort set alle, og hvad man skulle stille op, var ret åbenlyst: overlev, og sørg for, at dine børn også overlever!

I dag, i Vesten i det mindste, rammer begge spørgsmål os anderledes.

For nogle har det første spørgsmål et religiøst svar: Gud skabte os, og livet kom med forpligtelser og moralsk værdi. For andre har spørgsmålet et temmelig fadt svar: DNA opstod, muterede og udviklede sig til at kunne bygge celler omkring sig. Celler udviklede sig til flercellet liv, hvirveldyr, primater og en skønne dag mennesker; livet har ingen værdi i sig selv, vi er her bare, og grunden er, at tidligere generationer var gode til at reproducere sig. Hvis der skal være en dybere mening med livet, så må vi skabe den selv. Hvilket leder os til det andet spørgsmål:

Hvad skal vi stille op med livet? Når overlevelsen er sikret, hvad er så meningen? Den nok ældste brydekamp med dette spørgsmål og den eksistentielle tomhed finder vi i Prædikerens Bog: "Endeløs tomhed, sagde Prædikereren, endeløs tomhed, alt er tomhed." – og derfra bliver det kun værre. 2.500 år gammel nihilisme ansigt til ansigt med livets meningsløshed. Med andre ord: Hvis livet skal have mening, må vi selv tilføre den.

Med så høj en produktivitet, som vi har i de mest teknologisk avancerede samfund, er vi på vej til at befinde os i en eksistentielt besynderlig situation: Vi er ikke længere nødvendige for vores egen overlevelse. Hypotetisk set kan robotter snart producere alt. Livet er således helt i vores egne hænder – selv nødvendigheden er væk. Det er op til os at gøre livet meningsfuldt, finde et formål, gøre dét, som er vigtigt, og dét, som kan give tilværelsen indhold. Vi er nødt til selv at kunne engagere os i dét, som får os til at trives og finde vedvarende glæde og mening.

Der er to store forhindringer: 1) vores indre verden og personlige valg og 2) den ydre verden, som definerer en række omstændigheder, som vi har lille eller slet ingen kontrol over.

Vi er derfor nødt til at se os selv både som individer med autonomi og som personer, der er en del af samt indlejret i noget større: familie, lokalsamfund, land, kulturkreds og kloden som helhed. Det, at vi er en del af et samfund eller et system, betyder, at selvom vi måske føler, at vi ikke har nogen kontrol, så bidrager vi stadig til, at samfundet eller systemet findes. Hvis ikke vi var her, så ville samfundet eller systemet være anderledes. Måske kun en lillebitte smule, men dog anderledes.

Denne dobbelteksistens med både autonomi og indlejrethed eller integreretethed kan være svag eller stærk.

Man kan være så frarøvet sin autonomi, at det eneste individuelle aspekt af tilværelsen er ens kropsfunktioner. Dette er den nyfødtes vilkår, men det er også vilkåret for fx koncentrationslejrangenen.

Man kan også være afskåret fra andre, hvis man ikke er en integreret eller indlejret del af en familie eller et lokalsamfund. Hvis denne ikke-integreretethed sker i den tidlige barndom, er det de færreste, der udvikler sig normalt. Senere kan vi være så afskåret fra en forbundethed til andre, at vi ikke har nogen meningsfulde relationer overhovedet. Det er muligt at være så følelsesmæssigt, kulturelt og moralsk afskåret fra andre, at man fortvivler. Dette kan være tilfældet på grund af tragiske, personlige tab, men det kan også være individets skæbne i koncentrationslejren eller under et autoritært styre, hvor ingen nære relationer eller autonomi er tilladt. Under disse omstændigheder er der hverken autonomi eller integreretethed, begge er fraværende.

Denne ensomhed og afskårethed fra andre, fra kultur, fra fælles moral, normer og følelser er i et vist omfang, hvad vi har udsat os selv, vores samfund og vores uddannelsessystemer for i de postmoderne, vestlige samfund. Når liberalisme og kapitalisme er bedst, sætter de mennesket fri og skaber velstand; når de er værst, og når de ikke korrigeres af tradition og moral, spiller de os ud imod hinanden og nedbryder de sociale strukturer og vores symbolverdener. Skoler, der er reduceret til PISA og andre tests, til målbare indikatorer, til konstant konkurrence og til læringsfabrikker, der ikke producerer andet end en konkurrencedygtig arbejdsstyrke, udsulter vores ånd. De frakobler børn og unge fra det, som gør livet værd at leve. Autonomien trædes under fode; forbundethed passer ikke ind i regneark.

Det langt mere meningsfulde, rige, tilfredsstillende og sjove alternativ er naturligvis en høj grad af både autonomi og integreret: Opdragelse, skoler, fællesskaber og samfund, som udvikler det, der er unikt i hvert barn, som skaber stærke, sociale bånd, som styrker både selvstændighed og forbundethed – til andre mennesker, til kultur og til samfund – og som dermed skaber rammerne for en rig indre udvikling, dét er meningsfuldt. Ligeledes meningsfuldt er det voksenliv, hvor vi har evnen til at tage ansvar for vores egen livssituation, hvor vi har adgang til information og kundskab, og hvor vi kan udtrykke os frit og rigt. Det liv, hvor vi har frihed til at nyde kunst og æstetik fra vores egen og andre kulturer, deres rigdom og dybde, hvor vi har frihed til at kunne forsørge os selv i økonomien, til at studere og lære, til at udvikle en moralsk og etisk rygrad og til at tale vores egen og andres sag. Et liv, hvor man kender sin 'plads' i historien og har en følelse af rodfæstethed både i den rejse, som ens land er på, og i den rejse, som menneskeheden som helhed er på, hvor man er *empowered* og aktiv som borger, og hvor man bidrager til organiseringen af samfundet. Det er autonomi, og det er også en dyb integreret i den samfundsstruktur, som bidrager med alle disse berigende elementer i ens liv. Det er frihed, forpligtelser, uafhængighed, gensidig afhængighed og ansvar på samme tid. Det er dannelse.

Om Bildung

Vi har begrebet dannelse fra den tyske tradition, hvor dannelse hedder *Bildung*. Det kommer af ordet *Bild*, som betyder billede, og oprindeligt var det billede, der var tale om, at man formede eller dannede sig i Guds billede eller i Kristus. I midten af 1700-tallet blev *Bildung* et sekulært fænomen, og det *Bild*, som man stræbte efter, var det personlige billede af ens fuldt udviklede selv. Det var de tyske Idealister som fx Johann Gottfried Herder, Friedrich Schiller og G.W.F. Hegel, der udviklede tankerne omkring denne sekulære dannelse i årtierne omkring år 1800.

Bild-ung er både en dannelsesproces og resultatet af denne proces. Det svenske ord for dannelse er *bildning*, så det svenske ord ligger sprogligt tættere på det oprindelige tyske ord.

Begrebet dannelse repræsenterer en kompleksitet, som gør det vanskeligt at få hold på. I Tyskland er ordet *Bildung* over de seneste årtier kommet til overvejende blot at betyde uddannelse, dvs. den skolelærdom, som kan måles i en test.

Om bogen og vores muligheder

Fordi begrebet er så rigt, har denne bog flere hensigter:

- En kort opsporing af dette ellers meget tyske begrebs græske, tjekkiske, schweiziske, franske, skotske og britiske rødder og dermed at vise, at dannelse er en del af vores fælles europæiske arv.
- At vise, hvor omfangsrigt begrebet dannelse egentlig er.
- At vise, hvordan Danmark ændrede det tyske *Bildung* til folkebildung, folkedannelse – eller sagt med det ord, som vi kender: folkeoplysning – og hvordan det kom til at forme også resten af Norden.
- At vise, at dannelse er et essentielt menneskeligt fænomen, og at så længe vi ikke fremmer dannelse, er der en pris at betale. Til gengæld kan dannelse pege mod en bedre fremtid.

Mens dette skrives, er det stadig for tidligt at sige noget om, hvad selv de kortsigtede konsekvenser af covid-19 og corona-nedlukningen kommer til at blive, men én ting har vi allerede lært: Når regeringerne virkelig vil noget, så kan de også finde pengene til at betale for det. Folke-dannelse er formentlig den bedste måde at genskabe vores samfund og deres økonomier i kølvandet på pandemien.

Alle mennesker har potentiale til både autonomi og dyb integreret-hed og også til frihed og ansvar. Alle har samme potentiale og fortjener adgang til dannelse. Det burde være vores alles politiske projekt.

Til eftertanke

Hvornår skiftede du sidst standpunkt i et politisk spørgsmål?
Hvad frygtede du mest i den sammenhæng: At tage fejl en gang til
eller at tabe ansigt?